

Colecția *Viața în Hristos*

Seria *Mărgăritare*

12

Sfântul Atanasie cel Mare

**EPISTOLA CĂTRE MARCELIN
DESPRE TÂLCUIREA PSALMILOR
Cum dobândim
cunoaștere și vindecare din Scripturi**

Traducere din limba greacă veche
de Monahia PARASCHEVA ENACHE
Ediție îngrijită, introducere și note
de DRAGOȘ MÎRȘANU

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

DOXOLOGIA

Iași, 2021

Cuprins

Introducere	7
Epistola către Marcellin, despre tâlcuirea Psalmilor	35

Introducere*

Toată Scriptura este insuflată de Dumnezeu și foloșitoare (II Tim. 3, 16). De aceea a fost scrisă de Duhul pentru toți oamenii, ca fiecare să luăm, din ea, ca dintr-un spital obștesc al sufletelor, tămăduirea pentru propria noastră boală. [...] Unele lucruri ne învață Profetii, altele Cărțile istorice, altele Legea și altele felul de sfătuire al Proverbelor. Cartea Psalmilor însă cuprinde ce este folositor din toate. [...] Tămăduiește rănilor vechi ale sufletelor și aduce grabnică însănătoșire celui de curând rănit; îl îngrijește pe cel bolnav și îl păstrează sănătos pe cel care nu-i atins de boală; într-un cuvânt, îndepărtează, pe cât e cu putință, patimile care s-au încuibat în felurite chipuri în viața oamenilor¹.

* Textul introducerii de față este extras din studiul intitulat „Sfântul Atanasie, Psalmii și viața sufletului”, care prefațează traducerea operei Sfântului Atanasie cel Mare, *Tâlcuiri la Psalmi*, apărută în 2021 în colecția „Patristica” a Editurii Doxologia.

¹ Sf. Vasile cel Mare, *Omilie la Psalmul I* (PG 29, 213C; trad. Pr. D. Fecioru, în Sf. Vasile cel Mare, *Scrieri I*, PSB 17, EIBMBOR, București, 1986, p. 183, text ușor modificat).

Aceste frumoase cuvinte, care deschid ciclul *Omiliilor la Psalmi* al Sfântului Vasile cel Mare († 379), au fost pe drept cuvânt considerate vrednice de pomenire în toate epocile, fiind adesea așezate în fruntea edițiilor Psaltirilor. Mai puțin cunoscut însă este faptul că Sfântul Vasile rezumă aici, în linii mari, ideea fundamentală a unei alte scrieri din epocă, *Epistola ad Marcellinum de interpretatione Psalmorum* a Sfântului Atanasie cel Mare, arhiepiscopul Alexandriei († 373), tipărită acum, după câte cunoaștem, pentru prima dată în limba română. Influența imediată a acestui text este vădită nu numai de receptarea lui în literatura patristică contemporană, din care am ales fragmentul vasilian de mai sus, ci și, mai ales, de folosirea sa drept prefață pentru Cartea Psalmilor din *Codex Alexandrinus*, un faimos manuscris biblic alcătuit în secolul al V-lea și păstrat astăzi la British Library². Astfel, includerea

²Textul grec al *Ep. Marc.* inclus de Migne în PG 27, 12-45 este cel editat după *Codex Alexandrinus* de Ernst Grabe la începutul sec. al XVIII-lea. Alte două ediții din epocă folosiseră manuscrise ce cuprind opere atanasiene, dar nu au fost utilizate de Migne. Din păcate, nu există încă o ediție critică a textului, însă extragerea sa din *Codex Alexandrinus*, această mărturie fundamentală a tradiției

epistolei între paginile unui codice biblic ne poate sugera un anumit caracter „canonic” de care se bucura deja la o dată relativ timpurie după scriere. Transmiterea ulterioară a textului,

biblice, oferă, chiar în absența colationării cu alte manuscrise, o nesperată, dar acceptabilă garanție a autenticității (pentru detalii, vezi M.-J. Rondeau, „L'Épître à Marcellinus sur les Psaumes”, *Vigiliae Christianae*, 22, 1968, pp. 176-197, aici 176-177). După versiunile în limba latină apărute chiar înainte de tipărirea textului grec la sfârșitul sec. al XV-lea și începutul sec. al XVI-lea, avem astăzi mai multe traduceri moderne, între care se numără – pentru a menționa doar pe acelea redactate în limbi de circulație – cele în limbile germană (trad. J. Fisch, în *Bibliothek der Kirchenväter*, 1875, pp. 333-365), franceză (trad. fragmentară F. Cavalerra, în *Saint Athanase*, Paris, 1908, pp. 298-317), engleză (trad. Sister Penelope [Lawson], în *Saint Athanasius on the Psalms*, Oxford, 1949, retip. mai recent în *On the Incarnation*, introd. C.S. Lewis, St Vladimir's Seminary Press, Crestwood, NY, 1993, pp. 97-119; trad. Robert C. Gregg, în *Athanasius, The Life of Antony and the Letter to Marcellinus*, Paulist Press, New York, 1980, pp. 101-130; trad. P. Bright, în C. Kannengiesser [ed.], *Early Christian Spirituality*, Philadelphia, 1986, pp. 56-77 – n.v.) sau italiană (trad. L. Cremaschi, în *Atanasio di Alessandria, L'interpretazione dei Salmi. Ad Marcellinum in interpretatione Psalmorum*, Testi dei Padri delle Chiesa 14, Magnano, 1995). Pentru referințe la versiunile în limbile siriacă, armeană și georgiană, vezi CPG 2097 (*Clavis Patrum Graecorum*, Brepols, Turnhout, 1974, vol. II, p. 17).

de obicei în forme abreviate, în Psaltiri din perioada bizantină, nu poate, în acest caz, decât să ne confirme permanentizarea acestei receptări de către Biserică³.

Dacă autenticitatea atanasiană a lucrării este acceptată de cercetarea modernă ca fiind aproape sigură⁴, în legătură cu datarea nu se pot afirma detalii precise, textul putând fi doar încadrat în perioada de maturitate sau de bătrânețe a activității literare a Sfântului Atanasie⁵.

³Georgi R. Parpulov, *Toward A History of Byzantine Psalters ca. 850–1350 AD*, Plovdiv, 2014, p. 81. Pentru cazul a trei Psaltiri din sec. al XI-lea, vezi analiza Barbarei Cros-tini: „Athanasius’ Letter to Marcellinus as Psalter Preface”, în Braam Rosen și Peter Van Deun (ed.), *The Literary Legacy of Byzantium. Editions, Translations, and Studies in Honour of Joseph A. Munitiz*, Studies in Byzantine History and Civilization, Turnhout, 2019, pp. 145-166. Mulțumesc autoarei pentru că mi-a oferit acest text spre consultare înaintea publicării.

⁴Evaluarea și analiza standard a chestiunii se găsește la Rondeau, „L’Épître à Marcellinus”.

⁵Vezi evaluarea făcută prin comparație cu elemente conținute în alte opere atanasiene, la *ibid.*, 192-194. Posibila identificare a unor elemente precum mențiunea unor persecuții cu aluzii la evenimente din viața Sfântului Atanasie ar putea sugera intervalul de datare 360-363 d.Hr. (E. Ferguson, „Athanasius’ Epistola ad Marcellinum in interpretationem Psalmorum”, în *Studia Patristica*, XVI/2, Texte

„Mă minunez de alegerea ta, iubite Marceline”: temă, conținut, context

Ocazia scrierii epistolei ne este dezvăluită de la început (cap. 1). Sfântul Atanasie i se adresează unui anume Marcelin, care, aflându-se în convalescență după o boală neprecizată⁶, se recupera fără să-și neglijeze efortul ascetic, preocupându-se de lectura dumnezeieștii Scripturi și citind îndeosebi Cartea Psalmilor. Aprobând din toată inima străduința lui Marcelin spre a cuprinde sensul psalmilor, Sfântul Atanasie se folosește de prilej să-i povestească cele aflate de la un oarecare bătrân cu har, iubitor al acestora. Pe de o parte, deși s-au făcut încercări de identificare a destinatarului epistolei, Marcelin rămâne un personaj necunoscut. După unii, ar

und Untersuchungen, 129, Berlin, 1985, pp. 295-308, aici 295-296). În ceea ce privește opera atanasiană în general, cititorul român are la dispoziție traduceri ale principalelor sale lucrări în cele două volume de *Scrieri*, părțile I și II, datorate Pr. Dumitru Stăniloae, apărute în colecția PSB, nr. 15 și 16, EIBMBOR, București, 1987-1988.

⁶ G.C. Stead este de părere că ar putea fi aici o aluzie la o epidemie: „St. Athanasius on the Psalms”, în *Vigiliae Christianae*, 39, 1985, pp. 65-78, aici 66.

putea fi vorba de un laic, dar este mai probabil să fi fost un monah/ascet⁷. Pe de altă parte, s-a pus întrebarea dacă „bătrânul” nenumit care este indicat drept sursă a învățăturilor din *Ep. Marc.* este un personaj real sau, dimpotrivă, unul fictiv, creație a unui procedeu literar. Dacă este vorba de un personaj real – ipoteză posibil întărită de mențiunile multiple din text⁸ –, absența identificării, atunci când sunt cunoscute multe nume mari aparținând pustiei secolului al patrulea,

⁷ Laudele deosebite aduse lui Marcelin pentru că se preocupa cu citirea Sfințelor Scripturi în timpul convalescenței ar putea sugera mai degrabă un mirean (un „ascet urban”). Pe de altă parte, ne putem imagina că identificarea târzie cu un monah a fost o opțiune firească în contextul dezvoltării literaturii monastice în Bizanț. Astfel, faptul că găsim această etichetare într-una dintre Psaltirile bizantine studiate de Crostini nu ne miră, dar este probabil să reflecte mai degrabă contextul monastic în care această Psaltire a apărut, decât să ofere un detaliu istoric real. Pe de altă parte, curioasa identificare a destinatarului Marcelin cu un rege în iconografia unei miniaturi dintr-o altă Psaltire bizantină sugerează probabil un context în care autorul aceluia manuscris a intenționat să-l dedice unui personaj regal sau imperial din epocă; vezi Crostini, „Athanasius’ Letter”, pp. 153-154.

⁸ *Ep. Marc.* 1-2 [PG 27, 12AB]; 19 [17D]; 30 [41C]; 33 [44D].

precum Antonie, Macarie, Amun și alții, nu poate decât să surprindă. Este posibil ca Sfântul Atanasie să fi adunat și folosit elemente din tradiția comună care îi era familiară, pe care, trecându-le printr-un filtru personal, a preferat să le prezinte sistematic și unitar ca provenind de la o sursă unică: un anonim cu autoritate duhovnicească⁹.

Scrisoarea începe propriu-zis prin a arăta, în cap. 2-9, cum Cartea Psalmilor conține în sine, sau recapitulează, toate cărțile Scripturii. Fiecare parte a Scripturii slujește propriului ei scop, dar Cartea Psalmilor, afirmă Sfântul Atanasie, „le are în ea pe toate, ca într-o grădină”: Legea (3), istoriile (4) și profețiile, în special despre Hristos (5-8). Apoi, se afirmă că relaționarea are loc și în sens invers, de vreme ce există un mesaj comun în toate Scripturile, într-o „simfonie a Duhului”: „Căci așa cum este cu puțință ca cele din alte cărți să se afle în Cartea Psalmilor, tot așa cele din Cartea Psalmilor pot fi adeseori aflate în celelalte cărți” (9). Epistola continuă prin a arăta, în cap. 10-13, importanța distinctivă

⁹ Am redat aici argumentul din Rondeau, „L'Épître à Marcellinus”, p. 197, prezent în linii asemănătoare și în celelalte analize recente ale scrierii.

a Cărții Psalmilor, care nu doar că are o relație și comuniune cu cele conținute în celelalte cărți, ci „are și un lucru propriu și minunat, că are înscrise și imprimare în ea și mișcările fiecărui suflet, schimbările acestora și îndreptările”. Dacă celelalte cărți oferă o cunoaștere specifică (a legilor, istoriilor sau profețiilor), „din Cartea Psalmilor, cel ce aude, pe lângă faptul că află toate acestea, înțelege și este învățat încă și mișcările propriului suflet”. Fie că avem nevoie, de pildă, să ne vindecăm de o patimă prin pocăință, să știm a ne purta suferințele sau să-I mulțumim și să-I aducem laudă lui Dumnezeu, în fiecare caz vom putea găsi în psalmi „cântări dumnezeiești potrivite cu noi, cu mișcările și stările noastre” (10). În cap. 13 se revine la tema fundamentală a prevestirii Întrupării Mântuitorului în Cartea Psalmilor, atinsă deja în cap. 7-8: scopul Scripturilor, înțelesul întrețesut în toate, subiectul și ținta este Cuvântul întrupat¹⁰. În

¹⁰ Pentru comparație, iată pasajul din *Împotriva arienilor* în care este definit principiul hermeneutic atanasian, care asumă Scripturile drept proprietate a creștinilor: „Iar scopul și rostul Sfintei Scripturi este, precum am spus de multe ori, această vestire îndoită despre Mântuitorul: că El a fost pururea Dumnezeu și Fiu, fiind Cuvântul și strălucirea și Înțelepciunea Tatălui; și că pe urmă, luând trup

capitolele anterioare, Sfântul Atanasie identificase în Cartea Psalmilor învățătura Bisericii despre Hristos: psalmii prevestesc întreaga istorie a mântuirii, căci vestesc venirea Domnului și că acesta este Dumnezeu Cuvântul și Fiul lui Dumnezeu (5), născut din Fecioară (6), Care va fi dus la moarte (7), Se va înălța la dreapta Tatălui și va reveni să judece viii și morții (8). Aici însă, în cap. 13, se afirmă în plus că Psaltirea a ținut loc într-o anumită măsură prezenței Logosului divin în lume, înainte de Întruparea Sa:

Căci legiuitorii elinilor nu au decât harul de a rosti cuvintele. Dar Domnul, ca Unul Care este

pentru noi din Fecioara Maria, Născătoare de Dumnezeu, S-a făcut om. Această îndoită vestire se poate afla, urmărind-o în toată Scriptura de Dumnezeu insuflată, cum Însuși Domnul a spus: «Cercetați Scripturile, că ele sunt cele ce mărturisesc despre Mine» (In 5, 39)” (*Orationes contra Arianos III – Trei cuvinte împotriva arienilor [= C. Arian.] III, 29, 1* [ed. Metzler – Savvidis, *Athanasius Werke*, 2000 TLG]; trad. Stăniloae, în Sf. Atanasie, *Scrieri I*, p. 357). Despre scopul Scripturilor la Sfântul Atanasie, vezi J.D. Ernest, „Athanasius of Alexandria: the Scope of Scripture in Polemical and Pastoral Context”, *Vigiliae Christianae*, 47, 1993, pp. 341-362. Despre σκοπός folosit cu două sensuri înrudite, vezi și T.F. Torrance, *Divine Meaning. Studies in Patristic Hermeneutics*, T&T Clark, Edinburgh, 1995, pp. 235-244, în special 237.

cu adevărat Domn a toate și Purtător de grijă al celor pe care le-a lucrat, nu doar legiuiește, ci și pe Sine Însuși pildă S-a dat, ca să cunoască cei ce vor puterea de a face. De aceea, și mai înainte de venirea Lui la noi, a făcut să răsune învățătura Lui în cei ce au alcătuit psalmii, pentru ca, așa cum a arătat, închipuindu-l întru Sine pe omul ceresc și pământesc, tot așa cel ce vrea poate să afle din psalmi mișcările și dispozițiile sufletelor, găsind în aceștia și vindicarea și îndreptarea fiecărei porniri și mișcări a inimii. (13)

Forța lecturii psalmilor este tocmai prezența reală, în cuvânt, a Cuvântului¹¹, așa cum citim și ulterior în textul epistolei noastre: „Căci în cuvintele Scripturii este Domnul” (30). Epistola continuă, în cap. 14, cu prezentarea Psaltirii ca ghid al vieții morale și duhovnicești, căci aceasta deține „modul viețuirii sufletelor”, în mare parte sub aspectul unei clasificări a psalmilor după gen, subiect și conținut. Unii se prezintă „sub

¹¹ Cf. Ernest, „Athanasius of Alexandria”, p. 354: „Cel care citește și se roagă cu cuvintele Psaltirii își va pune viața în bună rânduială, nu numai pentru că psalmii profetesc despre Întrupare sau pentru că oferă limbajul adecvat diverselor împrejurări ale vieții, ci datorită prezenței reale a Cuvântului în cuvintele acestora”.

formă de istorisire, alții în chip de îndemn, iar alții sub formă de prorocie, alții sub formă de rugăciune, alții sub formă de mărturisire". Începând cu cap. 15, până la cap. 26, Sfântul Atanasie indică utilitatea fiecărui psalm, în ordine. Cel mai adesea, psalmii care tratează același lucru cu cel la care a ajuns lista îi sunt alăturați acestuia; unii psalmi sunt omiși, iar alții sunt luați în considerare în grup. Cap. 26 cuprinde referințe pe scurt la psalmii care profețesc despre Întrupare, discutați deja în cap. 6-8. Aflat într-o circumstanță oarecare a vieții, omul va afla aici indicații privind psalmii care trebuie citați pentru a obține remediul potrivit.

Capitolele 27-29 se ocupă cu motivul pentru care psalmii sunt cântați cu melodie: nu „pentru plăcere și încântare”, ci „pentru folosul sufletului”, pentru a-L lăuda și a-L iubi pe Dumnezeu „din toată puterea și din tot cugetul” și pentru că „vrea Cuvântul ca omul să nu fie în dizarmonie și în dezacord cu sine” (27) și „ca sufletul să aibă mintea lui Hristos” (28). Astfel, trebuie ca „melodia cuvintelor să provină din ritmul sufletului și din armonia duhului” (28).

Ultima parte constituie o evaluare a importanței rolului psalmilor (30-33). De vreme ce în